

RECENZIO

MATHIAS SIEMS: *COMPARATIVE LAW* (CAMBRIDGE: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2014) 476.

1. Nehéz megmondani, pontosan miért, milyen okok miatt alakult ki, de megállapítható, hogy a jogösszehasonlítás tudományos igényű művelésének természetes „közege” a kézikönyvek műfaja – még napjainkban is, amikor egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a folyóiratokban megjelenő publikációk. Az elmúlt fél évszázadban számos alapvető munka jelent meg, melyek közül nem könnyű a legfontosabbakat elfogulatlanul számba venni, de az biztos, hogy René David vagy Konrad Zweigert és Hein Kötz művei széles körben ismertek és elismertek e területen.¹ Tagadhatatlan tehát, hogy az összehasonlító jog területén nagy hagyománya van a kézikönyvírásnak, mind az egyetemes, mind a nemzeti jogtudományokban.²

Ezt a hagyományt folytatja Mathias Siems, a durhami egyetem professzora, *Jogösszehasonlítás (Comparative Law)* című kötete 2014 első felében jelent meg Cambridge-ben. Már a felületes átlapozás is arról győzheti meg az olvasót, hogy rendkívül széles körű kutatómunkán alapuló művet vett kézbe, az elmélyült olvasás pedig csak tovább erősítheti ebben a meggyőződésében. Rögtön megakadhat az olvasó szeme a kötet végén található kilencvennyolc oldalas bibliográfián, amely enciklopédikus igénnyel dokumentálja a jogösszehasonlítás különböző területein megjelent, döntő többségében angol nyelvű publikációkat és így bármilyen ilyen jellegű kutatás kiváló kiindulópontjául szolgálhat.

2. Tudományos alapállását Siems nem rejtja a szöveg és a lábjegyzetek mögé, hanem mind az előszóban, mind a konklúzióban kifejti. Véleménye szerint az összehasonlító jogi kutatás nem állhat meg az ún. hagyományos – leginkább David, Zweigert és más klasszikusok nevével fémjelzett – megközelítésnél, hanem „mélyebb és interdiszciplinárisabb nézőpont”³ irányába kell tovább fejlődnie (xvii. o.). Végső soron a szerző tehát amellett érvel, hogy a jogösszehasonlításnak közelednie kell azokhoz a diszciplínákhoz, amelyekben szintén erős az összehasonlító

¹ René DAVID: *Les grands systèmes de droit contemporains* (Paris: Dalloz 1973); Konrad ZWIEGERT – Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrecht. 1 Grundlagen* (Tübingen: Mohr Siebeck 1971). A későbbiekben mindkét kötet angolul is megjelent és ez jelentősen segítette világméretű recepciójukat: René DAVID – John E. C. BRIERLEY: *Major Legal Systems in the World Today: an Introduction to the Comparative Study of Law* (London: Stevens 1978); Konrad ZWIEGERT – Hein KÖTZ: *An Introduction to Comparative Law* (Oxford: Clarendon 1987).

² Pl. Adolf F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre I–II*. (Basel: Verlag für Recht und Gesellschaft AG. Basel 1961); Léontin-Jean CONSTANTINESCO: *Traité de droit comparé I. Introduction au droit comparé* (Paris: Pichon 1972); Max RHEINSTEIN: *Einführung in die Rechtsvergleichung* (München: C. H. Beck 1974); EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog* (Budapest: Akadémiai 1975); Wouter DEVROE: *Rechtsvergelijking* (Leuven: Acco 2007); Vincenzo VARANO – Vittoria BARSOTTI: *La tradizione giuridica occidentale* (Torino: G. Giappichelli Editore 2010).

³ Az interdiszciplináris jogtudományi lehetőségeiről lásd a szerző egyik korábbi cikkét: Mathias SIEMS: „The Taxonomy of Interdisciplinary Legal Research: Findig the Way out of the Desert” *Journal of Commonwealth Law and Legal Education* 2009. 5–17.

jelleg – mint például a politikatudomány, a kultúratudományok vagy a közgazdaságtan (316. o.). Ilyen értelemben tehát elkerülhetetlen a jogösszehasonlítás gazdagodása további területek ismeretanyagával, amire maga a kötet is számos példával szolgál. E megközelítés nem idegen az elmúlt két évtized fejlődésétől, számos szakcikk exponálta már ezt a problémát,⁴ azonban ilyen részletesen és átfogóan eddig még nem dolgozták ki.

3. A kötet négy nagy részből áll, melyek tizenegy fejezetből épülnek fel. A fejezetek sorrendje is jól szemlélteti a szerző fentebb összefoglalt célját, hogy a jogösszehasonlítás diszciplináris határait szélesebb körben kívánja meghúzni, mint ez a klasszikus, a kilencvenes évekig uralkodó megközelítésben bevett. A négy rész viszonya az egyre bővülő koncentrikus körök hasonlatával jól leírható; egymásra épülnek, de egyre szélesebb körű diszciplináris keretek között tárgyalják témáikat.

Az első nagy rész az ún. tradicionális jogösszehasonlítással (*Traditional Comparative Law*) foglalkozik, érintve annak három nagy, klasszikussá vált témacsoportját: a módszertan részletekbe menő bemutatását, a kontinentális jog és *common law* szembeállításának vizsgálatát, és a világ jogrendszereinek osztályozását. Az első rész közel száz oldala a kötet majdnem egyharmadát teszi ki, ez egyrészt a feldolgozás alaposságát – beleértve a kritikák részletes bemutatását –, másrészt a téma jelentőségét is mutatja.

A második rész (*Extending the Methods of Comparative Law*) célja a jogösszehasonlítás kortárs – a hagyományos felfogást meghaladni törekvő – módszertani fejleményeinek bemutatása. Három nagy irányt vizsgál és elemez Siems részletesen: a posztmodern jogösszehasonlítást, a jogszociológiai természetű jogösszehasonlítást (*Socio-legal Comparative Law*), és a kvantitatív kutatási módszereken alapuló jogösszehasonlítást (*Numerical Comparative Law*). A szerző e fejezetekben részletesen tárgyalja a legfontosabb kortárs szerzők műveit és azok hatását, és különösen érdekes, hogy az első két fejezetben milyen nagy hangsúlyt kap a jogi kultúra fogalma. A jogi kultúra fogalmának kiemelt hangsúlyozása azt jelzi, hogy a jogösszehasonlítás továbbfejlődésének egyik fontos mozzanata a jogi kultúra fogalmának beépítése a korábbi keretek közé. E három fejezet kiemelkedő fontosságú, mivel ráirányítja a figyelmet a jogösszehasonlításban rejlő széles körű tudományos lehetőségekre, amennyiben hajlandók vagyunk a megszokott jogászi útról letérni és a más területeken keletkezett eredményekkel komolyan foglalkozni.

A harmadik rész a globális jogösszehasonlítás (*Global Comparative Law*) címet kapta. E fejezetekben a szerző változtat a nézőpontján, és arra keresi a választ, hogy napjaink globalizálódó – bármit is jelentsen pontosan ez a kifejezés – világában milyen szerepet kaphat a jogösszehasonlítás, hogyan segíthet az új jelenségek jobb megértésében. E rész központi problémái: a jogátültetés (*legal transplants*), a jogrendszerek konvergenciája, a regionális integrációk hatása a jogrendszerekre, az egyes jogterületek nemzetköziesedése, és a jogi modellek alkalmazása a fejlődő országok jogrendszereinek fejlesztésénél. E területeket önállóan már sok-

⁴ Lásd pl. Günther FRANKENBERG: „Critical Comparison: Re-thinking Comparative Law” *Harvard International Law Journal* 1985. 411–456; Pierre LEGRAND: „Comparative Legal Studies and Commitment to Theory” *The Modern Law Review* 1995. 262–273.

szor vizsgálták, azonban így, egységben és koherens rendszerbe rendeződni látva felerősödik az olvasóban az a benyomás, hogy a 21. század elején nehéz meggyőzően érvelni a nemzeti jogrendek önállósága és függetlensége mellett, mivel a különféle jogi kölcsönhatások pókhálóként szövik át a jogrendszerek szinte összes területét.

A kötet negyedik része – mely jelentősen rövidebb, mint az előző három, közel egyenlő terjedelmű fejezet – a jogösszehasonlítás nyitottságával (*Comparative Law as an Open Subject*) foglalkozik, azaz azt elemzi, vajon milyen további perspektívák rej(he)t(e)nek még a jogösszehasonlításban. Ennek keretében Siems példálózó jelleggel felvillant más tudományterületeket, ahol az összehasonlító módszer jelentős szerepet kapott – politikatudomány és kultúratudományok – majd a konklúzióban a jogösszehasonlítás további interdiszciplináris nyitása mellett érvel.

4. Amint látható, a kötet rendkívül gondolatgazdag, számos témát vizsgál elmélyülten. E recenzió ezek közül két problémát kíván a részletesebb elemzés céljaira kiragadni; ezeken keresztül talán jobban láthatóvá válnak a kötet értékei és az esetleges problémák is.

Az első rész a jogösszehasonlítás hagyományos megközelítésével foglalkozik, az egyes problémák részletes bemutatására, valamint a kapcsolódó kritikák elemzésére koncentrálna. Már itt jól láthatóvá válik Siems írói módszere és stílusa, melyet talán a kiegyensúlyozottságra törekvés kifejezés ír körül a legpontosabban. A szerző igyekszik az egyes problémákhoz 'korrekten' közelíteni, azaz egyrészt a lehető legelfogulatlanabban bemutatja a tudományos közvélemény által széles körben elfogadott állításokat, majd ezek kritikáját is ismerteti. Ez követően pedig nem próbál igazságot tenni a bevett és a kritikai álláspont között, hanem felhívja a figyelmet a bennük rejlő problémákra, ezzel jelezve, hogy a 'jogtudományban', leginkább tárgya állandó változása miatt, lehetetlen egyszer és mindenkorra érvényes – statikus – igazságokat feltárni, hanem sokkal inkább egyes álláspontok történeti fejlődéséről és azok kölcsönhatásairól érdemes beszélni.

E megközelítést jól szemlélteti az a fejezet, amelyben a szerző a *common law* és a kontinentális jog összehasonlítását végzi el (41–71. o.). Bevezetésként, rövid magyarázattal, a két fogalom eredetét mutatja be, majd korábbi eredményeket felhasználva összeveti egymással a két jogcsaládot. Elsőként a jogi módszereket és a jogforrásokat vizsgálja, ezen belül pedig összehasonlítja a törvényi jog és a jogértelmezés, a bíróságok, és a jogtudomány szerepét. A második pont a bíróságok és polgári eljárások szempontjából folytatja a két rendszer párhuzamos elemzését, külön kitérve a bíróságok típusaira, a bíróság fogalmának pontos jelentésére, a bíróságok előtti eljárások fő formáira, az egyes perbeli szereplőkre, és az ítéletek megszövegezésére, stílusára, valamint azok jogerejére. Harmadikként pedig a magánjog egyik kulcsintézményével, a szerződések elemzésével foglalkozik. Itt röviden bemutatja a szerződések megkötésének, a jóhiszeműségnek és a jogorvoslatoknak a két nagy jogi kultúrában megjelenő formáit. A három szempont összevetése során Siems az eltérésekre helyezi a hangsúlyt, amit alapvetően az egyes részletszabályok különbözősége alapoz meg. E ponton azonban nem áll meg, hanem a korábbi eredmények szétbontásával folytatja a fejezetet.

Egyrésztől rámutat arra, hogy sem a kontinentális jog, sem a *common law* nem egységes, hanem további eltérések mentén újabb és újabb elemekre töredezik szét, hiszen például a francia és a német jog között egyes esetekben nagyobb lehet a különbség, mint a francia és az angol vagy a német és az angol között (64. o.), és hasonló – jogcsaládon belüli – különbségeket találhatunk az angol és az amerikai jog között is (65–68. o.). Másrészt, eltérő absztrakciós szintről szemlélve a *common law*/kontinentális jog különbségtétel elveszítheti jelentőségét, és egy nagy jogtípusban, a nyugati jogban oldható fel. A nyugati jogi tradíció közös pontjai – többek között – az emberi jogok, a jogállamiság eszméje, a jogpozitivizmus, a jog és a vallás elválasztása lehetnek; továbbá a jogrendszerek közötti konvergencia, valamint a precedens alapú bírói jogalkalmazás terjedése a kontinensen is árnyalhatja a két jogcsalád éles szembeállítását (68–70. o.). Ezeken keresztül a szerző kiválóan mutatja be, hogy a két nagy jogrendszer szembeállítása, annak ellenére, hogy több szempontból megállja a helyét, mégiscsak viszonylagos, ha eltérő absztrakciós szintek irányából közelítjük meg a problémát. Remekül fogalmazza meg ezt a fejezet záró részében:

„A civil jog és kontinentális jog megkülönböztetésének kritikája tehát nem arra utal, hogy nincsenek különbségek (a két rendszer között), hanem sokkal inkább arra, hogy félrevezető lehet, ha e megkülönböztetés a fő eszközünk a két jogrendszer megértéséhez (...)” (70. o.)

Egy szempontból azonban kritikát is szeretnék megfogalmazni ezen a ponton. Annak ellenére, hogy e rész a jogösszehasonlítás tradicionális megközelítésével foglalkozik, mégis bizonyos pontokon hiányzik belőle a történeti, pontosabban a tudománytörténeti nézőpont. Siems döntő többségében az elmúlt két évtized szakirodalma alapján rekonstruálja a jogösszehasonlítás hagyományos felfogását, és ez vezet oda, hogy egy-egy ponton annak ellenére, hogy pontosak, mégsem kellően precízek a megállapításai. A funkcionalizmus tárgyalásánál például fájón hiányzik Ernst Rabel⁵ említése, aki Ludwig Mittheist követve elsőként alkalmazta ezt a módszert összehasonlító jogi kutatásainál; az univerzalizmus elemzésénél a kötet sajnos nem említi Henry Sumner Maine alapművét,⁶ amely ezt a megközelítést a jogfejlődés egységes fokozatainak felvázolásával megalapozta; míg a nyugati jog vagy nyugati jogi tradíció tárgyalásánál lehetett volna arra utalni, hogy ezt a fogalmat az összehasonlító jogi szakirodalomban először René David használta.⁷ Ezek az apróságok természetesen nem csökkentik a munka tudományos értékét, hanem inkább arra mutatnak rá, hogy a „legfrissebb” szakirodalom használata rejthet magában veszélyeket.

⁵ Vö. Max RHEINSTEIN: „Comparative and Conflicts of Law in Germany” *University of Chicago Law Review* 1934/35. 247.

⁶ Sir Henry Sumner MAINE: *Ősi jog* (Budapest: Gondolat 1988).

⁷ Vö. René DAVID: „Existe-t-il un droit occidental?” in Kurt H. NADELDMANN – Arthur T. von MEHEREN – John HAZARD (szerk.): *XXth Century Comparative and Conflicts Law. Legal Essays in Honor of Hessel E. Yntema* (Leiden: A. W. Sythoff 1961) 56–64.

5. A második rész kiemelkedően fontos fejezete a kvantitatív elemzési lehetőségekkel foglalkozó fejezet (146–186. o.). E fejezet szerepe annak illusztrálása, hogy a számszerű elemzés segítségével hogyan bővíthetjük ki az összehasonlító jogi kutatások 'játékterét'.⁸ Vitathatatlan, hogy az eredmények számszerűsítése és egyes matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása „kemény(ebb)” tudományos jelleget kölcsönöz a tudományos igényű tevékenységnek, elég e ponton a közgazdaságtan vagy a szociológia bevett munkamódszereire gondolni. E hatás alól természetesen a jogösszehasonlítás sem vonhatja ki magát, és Siems fejezetének a legnagyobb érdeme az, hogy meggyőzően érvel az ilyen jellegű összehasonlító jogi kutatások létjogosultsága mellett.

A fejezet többek között a következő kérdéseket és kutatásokat tárgyalja: (1) a bíróságok „kereszthivatkozásait”, azaz azt a kérdést, hogy milyen gyakran és miért hivatkoznak egymásra különféle külföldi bíróságok; (2) a „külföldi jogokra” történő hivatkozást egyes nemzeti jogtudományokban; (3) a jogszabályokra gyakorolt különféle – külföldi jog és egyéb – hatások lehetséges mérését; (4) a jogrendszerek formális elemeinek számszerűsíthetőségét (például jogszabályok száma, bírósági döntések száma stb.); (5) a jogszabályok tartalmi elemeinek számszerűsítését és az így kimutatható kölcsönhatások elemzését; (6) a jogszabályok tartalmi értékelését valamilyen funkcionális szempontból (például a részvényesek védelmének szintje); (7) a bíróságok és egyéb politikai intézmények működésének mérhetőségét; (8) továbbá a jog működéséről alkotott percepciók számszerűsíthetőségét.

Siems jelentős mennyiségű kutatást és indexet leltároz fel minden egyes témához, ez a fejezet önmagában egy kézikönyvnyi anyagot rejt. Összegzése ismét csak kiegyensúlyozott, fontosnak tartja ezt a megközelítést, de nem titkolja, hogy több probléma is kapcsolódhat hozzá. Ilyen lehet például az, hogy a számok a legtöbb esetben csak a formális jogról (*black letter law*) közölnek releváns információt, de az azt körülvevő társadalmi-kulturális közeget nem lehet így megközelíteni és a hatásokat azonosítani (186. o.). Továbbá, komoly hibázási lehetőség, ha a kutatók valamilyen okból félreértik a hatályos jogot, mert ez a kvantitatív eredményeket is értékelhetetlenné teszi (187. o.).

A kvantitatív jogösszehasonlításban rejlő lehetőségek tudatosítása, véleményem szerint, több okból is fontos a magyar jogtudomány számára. Részben azért, mert számos olyan példát találhatunk, amelyek segíthetnek a hazai kutatási programok kidolgozásában, és ezzel talán kiegyensúlyozottabbá válhat a magyar jogtudomány, amely egyértelműen jogdogmatikai orientációjú⁹ és a jogszabályok további – például társadalmi, összehasonlító jogi, kulturális – összefüggései felé keve-

⁸ Meg kell említeni, hogy Siems már 2005-ben a kvantitatív jellegű kutatások szükségessége mellett érvelt. Mathias SIEMS: „Numerical Comparative Law. Do We Need Statistical Evidence in Law in Order to Reduce Complexity?” *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 2005. 521–540.

⁹ Vö. JAKAB András – MENYHÁRD Attila: „A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai” in JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya* (Budapest: HVG–ORAC 2015) 25–47. (A szerzők kifejezetten a jogdogmatikai kutatások erősítését látják a magyar jogtudomány fejlesztése útjának – noha elismerik más megközelítések létjogosultságát is – és amellett érvelnek, hogy a jogdogmatika segítségével a jogtudomány feladata, hogy a bíró munkáját segítse, támogassa.)

sebb érdeklődést mutat. Részben pedig azért, mert több olyan kutatás is lezajlott az elmúlt évtizedben (például bírósági „kereshivatkozások” elemzése), amelyekhez érdemes lenne kapcsolódni, a hazai jogfejlődés jellegzetességeinek bemutatásával.

6. Fontos információkat rejt Siems kötete arról, hogy milyen napjainkban a magyar jog és a magyar jogtudomány külföldi ismertsége és elfogadottsága. Nem túlzás azt állítani, hogy a kötet nagyon alapos szakirodalmi gyűjtőmunkán alapul, véleményem szerint feltételezhető, hogy a szerző gyakorlatilag teljes körűen – nyilván nem tökéletesen – összegyűjtötte az elmúlt két évtized számára releváns jogirodalmát. Éppen ezért lehet érdekes, hogy találhatunk-e hivatkozásokat a magyar jogra és a magyar jogtudományra, különösen mivel a rendszerváltást követően több olyan jogszabályt is elfogadtak itthon, melyek nagyobb külföldi visszhangot kaptak, illetve a magyar jogtudomány is sokat próbált tenni azért, hogy az eredmények külföldön is megismerhetőek legyenek.

Ami a magyar jogot illeti, nincs nehéz dolgunk, a magyar jogra ugyanis a kötetben egyetlen egy hivatkozást sem találhatunk. Ahol közép-európai országokról van szó, ott például Csehország, Litvánia és Szlovénia kerül elő egy kutatás kapcsán (159. o.), és a jogrendszerek osztályozását bemutató részben is csak összefoglalóan találkozhatunk az orosz, a kelet-európai és közép-ázsiai jogrendszerekkel (76. o.). A magyar jog tehát ezen a szinten láthatatlan, még – a hazai tudományos közvélemény szerint külföldön széles körben ismert – az alkotmánybíróság gyakorlatára és annak a rendszerváltásban játszott szerepére sem találhatunk egyetlen hivatkozást sem, ellentétben például a dél-afrikai alkotmánybírósággal (237. o.). Sokféle magyarázatot lehet adni erre a jelenségre, a tény azonban a magyaráztok mellett is figyelemfelkeltő marad.

A magyar jogtudomány eredményeinek hatása az előbbieknél hálásabb téma, noha itt sem beszélhetünk földrengésszerű áttörésről. A legtöbbet hivatkozott magyar szerzők Eörsi Gyula¹⁰ és Varga Csaba,¹¹ Siems többször is hivatkozik mindkettőjük munkáira, az első rész például egy Eörsi-hivatkozással kezdődik, míg Varga Csaba művei a kulturális jogösszehasonlítás vizsgálatánál jelennek meg. Noha vannak sokkal többet hivatkozott külföldi szerzők, mégis, úgy gondolom, nem túlzás az a megállapítás, hogy e két magyar szerző művei ismertek a nyugati tudományos élet köreiből is. Egy-egy hivatkozás kapcsán megjelenik a kötetben Rácz Attila¹² és Ambrus Mónika¹³ is, mindkettőjüknek angol nyelvű munkáit idézi a szerző. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar jogtudomány egyes eredményei ismertek a jogösszehasonlítással foglalkozók köreiből, azonban ez inkább az egyéni teljesítményeknek, semmint valamiféle intézményes eredménynek köszönhető.

¹⁰ Gyula EÖRSI: *Comparative Civil (Private) Law* (Budapest: Akadémiai 1979).

¹¹ Csaba VARGA: „Comparative Legal Cultures. Renewal by Transforming it into a Genuine Discipline” *Acta Juridica Hungarica* 2007. 95–113; Csaba VARGA: „Taxonomy of Laws and Legal Mapping: Patterns and Limits of the Classification of Legal Systems” *Acta Juridica Hungarica* 2010. 253–272.

¹² Heinz SCHÄFFER – Attila RÁ CZ (szerk.): *Quantitative Analysis of Law. A Comparative Empirical Study: Sources of Law in Eastern and Western Europe* (Budapest: Akadémiai 1990).

¹³ Mónika AMBRUS: „Comparative Law Method in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights in the Light of Rule of Law” *Erasmus Law Review* 2009. 353–371.

7. Az előbbieken csak felvillantani tudtam Siems művének egyes részeit, de remélem, hogy már ez is elég ahhoz, hogy a magyar jogtudomány figyelmét felkeltse. Siems enciklopédikus gazdagságú munkája mind szerzője gondolkodásmódja és stílusa, mind az ismeretanyag miatt fontos szerepet tölthet be azoknak a hazai kutatóknak a tevékenységében, akik valamilyen területen a külföldi tudományos élet felé is nyitni kívánnak.

Fekete Balázs*

POLYÁK GÁBOR: MÉDIASZABÁLYOZÁS, MÉDIAPOLITIKA
(BUDAPEST – PÉCS: GONDOLAT – PTE 2015) 336.

Polyák Gábor a 2010-től formálódó magyar médiaszabályozás egyik legerőteljesebb kritikusa,¹ és e meglehetősen szépszámú csoportból azon kevesek egyike, aki valóban szakmai alapon igyekezett bemutatni e szabályozás hibáit, vagy ahogyan talán ő fogalmazna: bűneit. E sorok írója legtöbbször vele ellentétes szakmai álláspontot foglalt el,² és sokszor érezte úgy, hogy e vitáknak egy ponton túl – az álláspontok megmerevedése, a „saját igaz” minden egyes eleméhez való görcsös ragaszkodás mint kommunikációs eszköz, valamint a szakmai álláspontok és a mindenkori közpolitika itthon szinte természettől adott divergenciája miatt – különösebb értelmük, hasznuk nincsen, sem a tudományos diskurzust, sem a szélesebb nyilvánosság tájékozottságának ügyét nem viszik előbbre.

A kimozdíthatatlanságának nehézségében költői túlzással szinte a nagy háború nyugati frontjának megmerevedéséhez hasonlítható vita állóvízébe dobott követ ez az új kötet, mely eleget tesz a tudományos publikációk két legfontosabb követelményének: az egyes eltérő álláspontok bemutatásában kiegyensúlyozottságra törekvő, de a szerző markáns véleményét nem elhallgató írást olvashatunk. A kötet átfogó, madártávlatból készített képet kíván adni a médiaszabályozás és a médiapolitika legfontosabb kérdéseiről. Ez azt is jelenti, hogy az egyes, szólás- és sajtószabadság-jogi kérdések vagy a médiaszabályozás egyes részkérdései nem szisztematikusan, és sehol nem a részletekbe menő alapossággal kerülnek elő. Ez a módszer alkalmas arra, hogy pontos képet adjon a szerző médiajogi felfogásáról, anélkül, hogy elsüllyedne olyan, végeláthatatlanul tárgyalható kérdések mocsarában, mint

* Tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: fekete.balazs@tk.mta.hu.

¹ POLYÁK Gábor: „A médiapiac szabályozása az új médiatörvényben” *Médiakutató* 2011/1; MAJTÉNYI László – POLYÁK Gábor: „A szabadság hazai hagyományának megtagadása – új médiatörvények Magyarországon” *Közjogi Szemle* 2011/1. 1–13.

² KOLTAY András – LAPSÁNSZKY András: „Az új magyar médiaszabályozás alkotmányossági kérdései” *Iustum Aequum Salutare* 2011/2. 31–141.

a közszereplők személyiségvédelmé,³ a gyűlöletbeszéd korlátozása,⁴ az általános polgári és büntetőjogi szabályokon túli szükséges tartalomszabályozás,⁵ a gyermekek védelme a médiától,⁶ a kommentekért való szolgáltatói felelősség,⁷ a médiapluralizmust támogató jogi eszközök mibenléte és kívánatossága (a tulajdoni koncentrációk korlátozásától a válaszadási jogon át a politikai reklámok közzétételének lehetőségéig),⁸ vagy a médiahatóság közigazgatási hatósági eljárásának és az abban alkalmazható szankciók rendszerének részletszabályai.⁹

A kötet egésze erőteljes jelzés arra, hogy a médiaszabályozás soha nem képes tartósan rendezni a médiával kapcsolatban egyáltalán rendezhető életviszonyokat, a mindenkor hatályos médiaszabályozás már születésekor kicsit ódivatú, némileg dohszagú. Ennek oka a folyamatos és gyors változás, amely újabb és újabb szereplőket, azokkal pedig újabb és újabb kérdéseket hoz felszínre. Ilyen új szereplőnek nevezi például a szerző a „forgalomirányítókat” (keresőmotor-szolgáltatók, a *social media* egyes szolgáltatásai, 25. o.), akiknek a feladata nem a tartalom-előállítás, hanem a közvetítés az előállítók és a közönség között, de akik valójában nem a kreatív döntéshozatal lehetőségétől megfosztott közlekedési rendőrként, hanem a folyamat aktív alakítójaként vannak jelen, így igencsak befolyásolják (bizonyos, sajátos értelemben szerkesztik) a közönséghez eljutó tartalmak körét.¹⁰

A médiára vonatkozó jogi szabályozás – amely tehát jóval szélesebb körű, mint pusztán a médiatörvény – azon jellegzetessége, hogy a pillanat megragadásán túl nem képes a jövő fejleményeit is előre jogi úton kezelni, egyáltalán nem olyan nagy baj. Egyfelől, időt kell hagyni arra, hogy a szabályozás megtalálja a megfelelő válaszokat, vagy éppen meggyőződjünk arról, hogy egy adott kérdés nem kezelhető szabályozási eszközökkel, másfelől pedig ez az örök megkésettség amúgy is elkerülhetetlen. A médiajogászok is tehát a pillanat művészei, legalábbis mesterei. Azonban amikor az új és új jelenségekre adható jogi válaszokat keressük, nem felejthetjük el, hogy a médiaszabályozás alapjaként megtalálhatóak azon alapvető értékek, megfontolások, amelyek az évszázadokkal sem változnak. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a mai napig Oliver Wendell Holmes lassan százéves

³ KOLTAY András: „A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdései Európában, különös tekintettel a magyar jogrendszerre” in KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* (Budapest: Wolters Kluwer 2014) 13–95.

⁴ KOLTAY András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel* (Budapest: Wolters Kluwer 2013).

⁵ KOLTAY András – NAGY Dóra: „A médiaszolgáltatások tartalmára vonatkozó speciális szabályozás” in KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (Budapest: Wolters Kluwer 2015) 579–608.

⁶ SZIKORA Tamás: „A kiskorúak védelme” in KOLTAY–NYAKAS (5. lj.) 286–306.

⁷ NÁDORI Péter: „Kommentek a magyar interneten: a polgári jogi gyakorlat” *In Medias Res* 2012/2. 319–333.

⁸ NYAKAS Levente: „A médiapluralizmus nyomában – Elméleti alapvetések, valamint kísérletek az elmélet megvalósítására az EU audiovizuális médiapolitikájában” in KOLTAY–TÖRÖK (3. lj.) 441–496.

⁹ LAPSÁNSZKY András: „A médiaigazgatás szervezete, működése, eljárásrend és felelősség a médiaszabályozásban” in KOLTAY–NYAKAS (5. lj.) 785–908.

¹⁰ KOLTAY András: „Átalakuló sajtószabadság – az állam jövőbeni feladatai a demokratikus nyilvánosság erősítése érdekében” *Új Magyar Közigazgatás* 2014/4. 32–40.

bírói véleményeiből¹¹ indul ki a szólásszabadságot érintő ügyekben, az amerikai jogtudomány képviselői ma is John Stuart Mill százötven éves mondatait¹² boncolgatják, újra és újra párhuzamosan a külső környezet változtával. Hasonlóképpen, amit a magyar reformkor nagyjai, Széchenyi,¹³ Deák,¹⁴ Kossuth,¹⁵ Dessewfy,¹⁶ Eötvös¹⁷ és a többiek gondoltak és írtak a szólásszabadságról és a sajtóról, az ma is mond nekünk valamit, és ha el is vetnénk egy-egy gondolatukat, azok a mai vitáinkban is legalábbis relevánsak és értelmezhetők. A média mint a demokratikus nyilvánosság motorja, a tömegtársadalmak agórája nem újkeletű gondolat,¹⁸ az emberi személyiség kiteljesedéséhez szükséges autonómiájának biztosítása mint a szólás- és sajtószabadság védelmének egyik fő vezérfonala szintén nem az.¹⁹ A médiától ettől függetlenül elvárjuk az ezen ügyeinkben való közreműködést, mi több, ha tudjuk, jogi kötelezettségeket telepítünk rájuk a teljesítés érdekében, akár a nyomtatott sajtóról, akár a szabályozás számára még szinte láthatatlan *over-the-top* szolgáltatásokról²⁰ beszélünk. A változások sodrásában a médiajognak azért vannak változatlan alapvetései, mégsem eszik tehát olyan forrón a kását, és a kilencvenes évektől indult erőteljes európai liberalizációs folyamatnak²¹ szükségszerűen van egy végpontja, amelynél tovább nem érdemes menni (az európai államok nem szívesen engednének például a gyermekvédelem elért szintjéből, az európai médiapiac védelméből, vagy a *must carry* kötelezettségekből²²).

Polyák Gábor kötete is utal a médiaszabályozás és -politika történelmileg kialakult és így mára szinte adottságként kezelt alapvetéseire, többek között a „közérdek” és a „nyilvánosság” fogalmának, következményeinek tárgyalásánál. A közérdek elismerésére és a demokratikus nyilvánosságra alapított értékrend lehet azon *lingua franca*, amelyre alapozva az egyes, akár homlokegyenest eltérő nézetek

¹¹ *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616 (1919).

¹² John Stuart MILL: *A szabadságról* (Budapest: Századvég 1994). [Első, eredeti kiadás: 1859.]

¹³ SZÉCHENYI István: *Hitel* (Pest: 1830); SZÉCHENYI István: *Világ* (Pest: 1831); SZÉCHENYI István: *Stádium* (Lipscse: 1833).

¹⁴ DEÁK Ferenc: „Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében, Pozsony, 1835. június 16” in DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek I.* [szerk. DEÁK Ágnes – MOLNÁR András] (Budapest: Osiris 2001) 107.

¹⁵ *Kossuth Lajos hírlapi cikkei* [szerk. KOSSUTH Ferenc] (Budapest: Athenaeum 1906).

¹⁶ *Gróf Dessewfy Aurél összes művei* [szerk. FERENCZY József] (Budapest: 1887).

¹⁷ EÖTVÖS József: *Kelet népe és Pesti Hírlap* (Pest: 1841).

¹⁸ Alexander MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-Government* (New York: Harper 1948); Jürgen HABERMAS: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Berlin: Neuwied 1962).

¹⁹ Edwin C. BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech* (New York – Oxford: Oxford University Press 1989).

²⁰ BARTÓKI-GÖNCZY Balázs: „Connected TV – új szabályozói kihívások a horizonton” *Infokommunikáció és Jog* 2012/5–6. 184–191.

²¹ Shalini VENTURELLI: *Liberalizing the European Media. Politics, Regulation, and the Public Sphere* (Oxford: Clarendon Press 1998).

²² A médiaszabadsággal és -pluralizmussal foglalkozó magas szintű munkacsoport jelentése, http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/doc/pluralism/hlg/hlg_final_report.pdf; *The Challenges of Connected TV. Note.* European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, 2013, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513976/IPOL-CULT_NT%282013%29513976_EN.pdf.

képviselői megértik egymást. Ugyanakkor az elmúlt huszonöt év Magyarországon arról (is) szólt, hogy a médiaszabályozás, médiapolitika egyes kérdéseinek nyilvánosság előtti diskurzusa szinte világnézeti kérdéssé vált. Nagy utat tettünk meg e vitákban attól az állásponttól, hogy „akinek sajtó kell, vegyen magának”,²³ odáig, hogy ma egy sokszínű, jelentős számú szereplőt felvonultató, igaz, a gazdasági viszonyokhoz és a politikához fűződő kapcsolatát hosszabb távon és megnyugtató módon rendezni egyelőre nem tudó médiavilággal rendelkezünk. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, a sajtószabadság, médiaszabályozás, médiapolitika alapvető kérdései még mindig kitárgyalatlanok a közpolitika és a társadalom érdeklődő tagjainak (ideértve a média munkásait is) szintjén; jobb híján a kevés számú, erre specializálódott jogász, médiakutató, egyéb marginális társadalmi kisebbség birkózik e kérdésekkel.

A kötet a vizsgált kérdés alapvető fogalmi köré rendezi tartalmát, amelyek a következők: „médiarendszer”, „médiapolitika”, „nyilvánosság”, „médiahatás”, „technológia”, „piac”. Ezek azonban nem választhatók el élesen egymástól, részben átfedésben vannak egymással, így egy-egy témához a kötet többször is visszakanyarodik. Emiatt olyan érzése van az olvasónak, mintha egy egyetemi előadás-sorozatot hallgatna, ami vissza-visszautal korábban már bemutatott kérdésekre, kiegészítve azokat az éppen tárgyalt újabb téma kontextusában is. Ezek a fent felsorolt alapvető fogalmak, és így a kötet által tárgyalt kérdések valóban meghatározóak. Kiváló és előremutató kezdeményezés a médiaszabályozás és a médiapolitika azonos súlyú, egymás melletti tárgyalása, még akkor is, ha tudjuk, hogy ezek nem feltétlenül egymást támogató, egymással kéz a kézben járó rendszerek. A kötet így sokkal inkább egy ideálképet kíván meghatározni (miközben nagyon is nem-idealista módon mutatja be a szerző által elutasított jelenségeket), amelyben a politikai döntéshozatal és a jogi szabályozás (ideértve természetesen a mindenkori politikai döntéshozatal idején a múltból megörökölt szabályozást, annak gyakorlatát, belső koherenciáját, előzményeit és elméleti alapjait) egymást támogatva, egymásra tekintettel létezik és működik. A magyar médiaszabályozás egyes kérdéseinek a megjelenése elegánsan visszafogott, azaz a szerző láthatóan törekszik arra, hogy amit leír, az ne legyen mindennapi vitáinkhoz kötött, azokat valamelyest haladja meg. Údító jellegzetessége a könyvnek, hogy elrugaszkodva a rövid sajtónyilatkozatok és konferencia-előadások világától, a szabályozásról még vázlatosságában is egy a korábbinál árnyaltabb képet ad, helyenként egyenesen pozitívnak ítélve bizonyos elemeket.

Szerencsére az utóbbi években sokszorosára nőtt a korábbi, magyar nyelven elérhető médiajogi és -politikai szakirodalom Magyarországon. Amikor elkezdtem a média és a szólásszabadság egyes kérdéseivel foglalkozni, és először értelemszerűen a rendelkezésre álló magyar nyelvű műveket kerestem, lényegében két nap alatt ki lehetett olvasni az országgyűlési könyvtárban az összes, idevágó címet. A következő lépés az volt, hogy e publikációk lábjegyzeteiben hivatkoztam, fontosabbnak tűnő külföldi könyveket, cikkeket kerestem, de e keresgélés közben vált nyilván-

²³ BENCsik Gábor: „Kié a sajtószabadság?” *Magyar Jog* 1992/3. 165–166.

valóvá, hogy azokon kívül mennyi minden *van még*, hogy a szakirodalom beláthatatlanul széles, ráadásul évről évre óriási ütemben gyarapodik. Egy mai egyetemi hallgatónak már nem túl nehéz elindulnia ezen a felfedezőúton, hiszen az elmúlt tíz évben jelentős mennyiségű kiadvány született, és ami különösen fontos, a külföldi alapművek magyar kiadásai is sorra látnak napvilágot. Ebben a munkában még az Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézetben Polyák Gábor is részt vett,²⁴ hogy azután az még nagyobb léptékben folytatódjék a Médiatudományi Intézetben belül, valamint az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportjában.²⁵ Ez a szorgos munka akkor hoz gyümölcsöt, ha e művek segítségével egy olyan, vitatkozó tudományos közeg teremthető, amely elrugaszkodik a napi ügyektől, és az alapkérdésekre is választ, ideális esetben tudományos konszenzust keres. Ehhez sok könyv, sok vita és beszélgetés kell még.

A médiajog nem alkalmas arra, hogy egymagában alapvetően befolyásolja a média működését. A médiapiac kiszolgálóként működő jogászok kötetbe ékelt nyilatkozataiból is ez világlik ki: a 2010/11-es előzetes félelmek a szabályozástól nem testesültek meg tényleges, a piaci szereplők által elszenvedett károkból, éppen ellenkezőleg. (Ennek okait persze lehet eltérően látni: a jóindulatú megközelítés szerint minden úgy történt, ahogyan tervbe volt véve, a saját maga érdemeit kereső megközelítés szerint pedig a szabályozás nyomán gerjesztett felháborodás készítette önmérsékletre a jogalkalmazókat.)

Az is tény, hogy a médiajog, illetve általában véve a jogi szabályozás önmagában nem is képes a valós társadalmi folyamatok és a jelentkező problémák megragadására. A szabályozás és a jogalkalmazás mögött ott kell, hogy álljanak a történet-tudomány, a filozófia, a szociológia, a politológia stb. eredményeinek recipiálása. Ezek hiányában a jogalkotás és -alkalmazás többé-kevésbé spontán rögtönzésre van ítélve, a döntéshozó szubjektív előfeltevéseire kell, hogy alapozzon. A tartalomszabályozás kérdéseiben nehéz úgy döntést hozni, hogy nem tudjuk még csak megközelítőleg sem, hogy milyen módon és mértékben hat a média a közönségére, hogyan tér el ez a hatás médiumonként. Két szélsőség között vergődünk, vagy attól rettegünk, hogy gyermekeinkből egy tabletgép automatikusan szociopata szörnyeteget csinál, vagy azt mondjuk, ez a hatás egyáltalán nem is létezik (a két szélsőség

²⁴ POLYÁK Gábor (szerk.): *Médiapolitikai szövegyűjtemény* (Budapest: Gondolat – AKTI 2009); Daniel C. HALLIN – Paolo MANCINI: *Médiarendszerek* (Budapest: Gondolat – AKTI 2009); Des FREDMAN: *A médiapolitika mint közpolitika* (Budapest: Gondolat – AKTI 2012).

²⁵ Utóbbi két intézmény működésében és az általuk gondozott könyvsorozatok kiadásában jelen sorok írója is érintett. A Wolters Kluwer sorozatában megjelent külföldi művekre lásd pl. Ben H. BAGDIKIAN: *Az új médiamonopólium* (Budapest: Wolters Kluwer 2012); Robert W. McCHESNEY: *Mi a baj a médiával? Az Egyesült Államok médiapolitikája a 21. században* (Budapest: Wolters Kluwer 2013); Owen M. FISS: *Megosztott liberalizmus – A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca* (Budapest: Wolters Kluwer 2013); Cass R. SUNSTEIN: *Republic.com 2.0* (Budapest: Wolters Kluwer 2013); David CROTEAU – William HOYNES: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek* (Budapest: Wolters Kluwer 2013); Perry KELLER: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média* (Budapest: Wolters Kluwer 2014); Lee C. BOLLINGER: *A toleráns társadalom – Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott* (Budapest: Wolters Kluwer 2014); Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok* (Budapest: Wolters Kluwer 2014).

sajátos módon vegyíthető, például a közszolgálati média körüli vitákban, ahol egyazon szerző tagadhatja a médiahatás létét, és vélheti a demokráciát megsemmisítő, a politikai pártok esélyeit végletesen felborító sajátosságnak a közmédia feletti politikai befolyás jelenségét). Úgyszintén, ismételgethetjük a technológiai determinizmus azon teóriáját, miszerint a technológia adottságai eleve lehetetlenné teszik az újabb szolgáltatások szabályozását,²⁶ ami valójában a hagyományos médiafelfogás egészében (tehát alapvető elveivel együtt) történő meghaladásának kívánalmát, és az egyes érintett államok közötti konszenzus lehetetlenségét eleve megdönthetetlenként vélelmező felfogást kívánja leplezni, illetve szebb köntösbe öltöztetni.

A multidiszciplináris megközelítés ma tehát nem jellemzi a médiajog és a médiapolitika felőli gondolkodást, de ez jelentős részben magának a tudománynak a mulasztása. A szerző köteté felveti és érzékelteti ezt a hiányt, és ha betölteni nem is lehetséges ily módon, legalább feldolgozza az e tekintetben nem túl bőséges magyar szakirodalmat és kitekint egyes, külföldi alpművekre is. A kezdeményezés kiváló, azt kívánhatjuk, kövesse folytatás, ami a különböző tudományterületek képviselőinek együttműködését, tevékenységeik némi összehangolását feltételezi.

A jogi fikció az, ha a jogalkotó valamely nem valós tényt valósnak fogad el, illetve azonosnak mond ki más ténnyel, holott tudja, hogy eltérőek („A dolog módjára hasznosítható természeti erők” dolgok).²⁷ Az irodalmi fikció kitalált történetek elmesélése. A médiajogászok tevékenysége szükségszerűen az utóbbihoz áll közel, és így egy fiktív világban élnek életük jelentős részét. Fikció az, ha úgy véljük, a bíróságoknak a tudomány vívmányait figyelembe véve kellene meghozni döntéseiket (46. o.). Fikció az, ha a médiaszabályozás abból indul ki, hogy a közérdek jogilag is előírt tisztelete felülkerekedhet a médiapiaci szereplők gazdasági érdekeinek képviselésén (238. o.). Fikció az, ha egy olyan demokratikus közvélemény-fogalomból indulunk ki és kísérreljük meg jogi eszközökkel támogatni, ahol az állampolgárok nagy része tudatos, tájékozódó, érvek-ellenérvek alapján hoz nagyszámú, megfontolt döntéseket (126. o.). Fikció az, ha úgy véljük, belátható időn belül lesz olyan erős és önérzetes újságíró-társadalmunk, amely függetlenségét mindenkitől (értsd: a politikán túl a gazdasági szereplőktől és saját tulajdonosától is) megvédi, és így a gyenge teljesítményre nem lehet többé mentség a külső beavatkozás miatti autonómia-hiány (140. o., 237–238. o.). Fikció az, ha úgy gondoljuk, a „kiegyensúlyozott tájékoztatás” törvényi előírásától valóban kiegyensúlyozott, objektív, etikus, a közérdeket szolgáló lesz a kötelezett médiumok hírszerkesztési gyakorlata (143. o.). Fikció az, hogy a joghatósági szabályok meghatározása útján az egységes európai médiapiac képes lesz életben tartani a kisebb államok saját piacát is, és egyúttal tekintettel lenni a nemzeti kulturális és társadalmi sajátosságok eltéréseire a szabályozás alkalmazásakor (273. o.).

Itt és most azonban a fikciók dicséretét kell zengeni mégis. A közérdek szempontjait akkor is figyelembe kell venni, ha a szabályozás csak töredékesen képes elősegíteni azt, mert ennek alternatívája, a teljes liberalizáció még ezt a töredékes sikert

²⁶ Az e felfogást megalapozó teóriát lásd Ithiel de SOLA POOL: *Technologies of Freedom* (Cambridge: Harvard University Press 1983).

²⁷ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana* (Budapest: Szent István Társulat 2013) 145.

is eliminálná. Lehet-e más célunk, mint a nyilvánosság olyan irányú működtetése, amely támogatja az önálló állampolgári döntéshozatalt, függetlenül attól, hányan élnek e lehetőséggel (elismerve, hogy lényegében az Alkotmánybíróság is tudatosan egy fikcióra, azaz nem való tényekre alapozza a maga nyilvánosságra vonatkozó gyakorlatát)? Nem kell-e felkínálni az önvédelem lehetőségét az újságíróknak akkor is, ha azt nem gyakorolják (így kerülhet be ez, a „belső sajtószabadságot” biztosító szabály a törvénybe, mintegy irodalmi fikcióként)?²⁸ Nem kell-e lépéseket tenni a gazdasági túlhatalom és a véleménymonopólium elleni fellépéssel szemben akkor is, ha azok kijátszhatók, és ha azt is tudjuk, hogy a sokféle piaci szereplő nem vezet automatikusan sokféle, eltérő tartalomhoz is?²⁹ Nem kell-e fenntartani a kiegyensúlyozott tájékoztatás egyre inkább szimbolikussá váló szabályát az etikus magatartásra felszólító hangos – bár nem kikerülhetetlen – figyelmeztetésként?³⁰ Nem kell-e mégiscsak örülnünk – minden tökéletlensége és sajnos általunk megfizetendő ára mellett is – az egységes európai piacnak, amely lehetővé teszi a médiumok szabad mozgását, és így a közönség választási lehetőségeinek növekedéséhez járul hozzá?³¹

Ha e fikciókat kiemeljük a szabályozásból és a médiapolitikából, nem marad benne semmi, ami említést érdemelne. A cél, hogy e szabályozási vágyálmok fikciós jellege minél nagyobb mértékben halványodjék. A most bemutatott kötet is lényegében egy elképzelt, ideális állapotot fest fel, miközben nem szakad el a realitástól.

Sok tekintetben mást gondolok egy sor médiajogi és -politikai kérdéstről, mint a szerző. Ezzel együtt is, az a *statement*, ami a bemutatott kötetből kiviláglott, egy lehetséges közös alapot vázol fel. Az ördög persze a részletekben lakozik, és egy közös alapról is sokfelé lehet az egyes rész kérdésekben elindulni. De ha legalább létezne ilyesmi, az már önmagában előrébb vinné üggyünket.

Koltay András*

²⁸ *Royal Commission on the Press 1974–7 Final Report*, HMSO, 1977.

²⁹ MÓNICA ARIÑO: „Versenyjog és sokszínűség az európai digitális műsorszolgáltatásban: az ír kitöltése” *Infokommunikáció és Jog* 2008/december 280–290.

³⁰ POGÁCSÁS Anett: „A kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményének megjelenése az európai jogrendszerekben” in KOLTAY–TÖRÖK (3. l.) 97–131.

³¹ JACKIE HARRISON – LORNA WOODS: *European Broadcasting Law and Policy* (Cambridge: Cambridge University Press 2007).

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, az NMHH Médiatechnológiai Tanácsának tagja, az MTA BTK Médiatechnológiai Kutatócsoportjának vezetője, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.

E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu.

ELLEN BOS – KÁLMÁN PÓCZA (SZERK.): VERFASSUNGSGEBUNG IN KONSOLIDIERTEN DEMOKRATIEN: NEUBEGINN ODER VERFALL EINES SYSTEMS? (BADEN-BADEN: NOMOS 2014) 384.

Az alkotmányozás a konszolidált demokráciákban (A rendszer újrakezdése vagy bukása) című kötet a Nomos Kiadónál jelent meg a Donau Institute, egy TÁMOP-kutatás, valamint a Nemzeti Erőforrások Minisztérium támogatásának köszönhetően. A német és angol nyelvű tanulmányokat tartalmazó kötet alapjául egy 2013. április 15–16. között az Andrassy Egyetemen megrendezett konferencia előadásai szolgáltak.

A szerkesztői előszó szerint a könyv alapfeltevése, hogy a 2008-as gazdasági válság olyan politikai és jogi következményekkel járt, amelyek az államok alkotmányos berendezkedését is érintették; az alapvető kérdés pedig az, hogy ezek a változások milyen folyamatokat jeleznek. A kötetben szereplő írások egy része ugyanakkor az előszóban megjelölt problémára legfeljebb közvetett módon reflektál, több szöveg mintha inkább az 'örökség', illetve a 'fordulat' fogalmaival megragadható kérdéseket vetne fel. Számomra a kötet legérdekesebb része az utolsó két, a magyarországi Alaptörvénnyel és a magyarországi politikai kultúrával foglalkozó fejezet (193–380. o.). A továbbiakban az itt szereplő tanulmányok közül a saját álláspontomtól eltérő nézőpontot képviselő szerzők olyan meglátásaira reflektálok, amelyek az örökség és a fordulat, vagy másképpen a kontinuitás és az újrakezdés kérdéseivel összefüggésbe hozhatók. Hozzáteszem, a kötet címébe rejtett állásfoglalástól eltérően, Magyarországot már nem tartom konszolidált demokráciának, ugyanakkor kétségtelenül a szerkesztői álláspontot támogatja, hogy a Freedom House 2014-es jelentése továbbra is a konszolidált demokráciák között nevesíti az országot.¹ A 2011 utáni közjogi fordulat értelmezésének egyik elméleti érdekessége szerintem az, hogy új perspektívába helyezi azt a tranzitológiai szakirodalmat, amely Kelet-Közép-Európa esetén sokáig a diktatúrából a liberális demokrácia irányába mutató egyenes vonalú fejlődést tételezett.² Ezen keresztül a partikularizmus vs. univerzalizmus vitát is gazdagítja, mivel egy uniós tagállam alkotmányában kerülnek előtérbe a partikuláris értékek.

Sólyom Péter Csink Lóránt és Fröhlich Johanna *Egy alkotmány margójára* című könyvéről³ szóló recenziójában az Alaptörvénnyel kapcsolatos eltérő álláspontok láttán közjogi hidegháborúról ír, szerinte a politikai szembenállás elsorvasztja a vitát.⁴ A reflexió kölcsönös hiánya a közjogászok közötti tudományos diskurzust is

¹ Nations in Transit (Hungary), https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/hungary#.VPq2jumG_5I.

² Ez a megállapítás általánosságban nem igaz a tranzitológia szakirodalmára, az általában számol azzal, hogy a folyamatok nem feltétlenül egyirányúak. Guillermo O'DONNELL – Philippe SCHMITTER: *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 1986).

³ CSINK LÓRÁNT – FRÖHLICH JOHANNA: *Egy alkotmány margójára* (Budapest: Gondolat 2012).

⁴ SÓLYOM PÉTER: „Összeköt vagy összeláncol? Egy keresztény alkotmányelmélet margójára” *Fundamentum* 2012/3. 129.

veszélyeztetheti, egy szakmai közegben kell, hogy legyen vitapartner, akivel szemben érvelni és állításokat megfogalmazni lehet.

Az Ellen Bos és Pócza Kálmán által szerkesztett kötet a magyarországi jogi rendszert átfogóan is elemző szerzői az alkotmányhoz való viszonyulás alapján apologétának⁵ nevezett, támogató álláspontot képviselik, azaz szerintük az Alaptörvény a jogállami működést nem vagy nem feltétlenül veszélyezteti. (A recenzióban elsősorban Horkay Hörcher Ferenc, Herbert Küpper, Pócza Kálmán, Schanda Balázs, valamint a történeti alkotmány lehetséges szerepe kapcsán Balázs Zoltán szövegeire reflektálok.) Írásaikban, meglátásom szerint, a destruktív szerzők (akik szerint az Alaptörvény nem teljesíti a modern alkotmányok integratív funkcióját)⁶ tanulmányaira való érdemibb reflexió (talán Balázs szövegét leszámítva) gyakran az azokra való hivatkozások ellenére sem jelenik meg. Pócza például az intézményi állandóságnál vagy az alapjogoknak történő megfelelésnél Jakab Andrásra, Balogh Zsoltra, Schanda Balázusra, Trócsányi Lászlóra, Herbert Küpperre és Hajas Barnabás írásaira hivatkozik, ezek a szövegek az Alaptörvényhez való viszony szempontjából különböznek ugyan, de általánosságban elfogadják azt az álláspontot, hogy a dokumentum a jogállami működést nem veszélyezteti.

Még mielőtt a kritika érdemibb részére térek, az első megjegyzésem, hogy célszerű lett volna a különböző tanulmányokban az Alaptörvénynek ugyanazt a fordítását használni vagy az eltéréseket magyarázni, illetve az angol és német szöveg közötti szóhasználati eltéréseket indokolni. Így például következetesnek kellett volna maradni abban, hogy hogyan használják a kötetben németül, illetve angolul az Alaptörvény megnevezést, azt elkülönítik-e a német *Grundgesetz*-től vagy sem. Mindkét megoldás mellett szóltak volna érvek. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy noha a magyar szövegből ez nem következik, de az Alaptörvény hivatalos angol fordítása egy feltehetően tudatos döntés eredményeképpen a *Fundamental Law* és nem a *Basic Law* megnevezést alkalmazza. Horkay Hörcher Ferenc szövege például a *Fundamental Law* kifejezést, míg Balázs Zoltáné a *Basic Law*-t használja, a kötet német nyelvű szövegeiben pedig rendre a *Grundgesetz* megjelölés bukkan elő. De a Nemzeti Hitvallásnak nevezett preambulomot is különféle képpen fordítják a szerzők, Horkay Hörcher például a megszokott *National Avowal* kifejezést használja, Balázs pedig a *National Pledge*-et, és a különféle fogalomhasználat okait a kötet nem jelöli meg. (Balázs Zoltánnál egyszerűen az az olvasó benyomása, hogy a szerző szereti maga készíteni az idézetei fordítását. Ez az eljárás olyan jogi szövegek esetén, amelyeknek van hivatalos fordításuk, magyarázatra szorul.)

⁵ Lásd erről a megkülönböztetésről Tóth Gábor Attila: „Az alkotmányjog akadémiai diskurzusai az Alaptörvényről” in *Alkotmányjog az Alaptörvény után* (Konferencia, ELTE Társadalomtudományi Kar 2012. november 23.). A konferencia előadásainak összefoglalója: Gacs Katalin – FINSZTER Nóra – SÍDÓ Orsolya: „Alkotmányjog az alaptörvény után (konferencia beszámoló)” *Fundamentum* 2012/4. 129–134.

⁶ A destruktív álláspont részletesebb kifejtését adja Gábor Attila Tóth (szerk.): *Constitution for a Disunited Nation On Hungary's 2011 Fundamental Law* (Budapest: Central European University Press 2012).

Több szöveg az Alaptörvény és a közjogi rendszernek a szerzők által is azonosított problémáit a nem megfelelő politikai kultúrához, a politikai elit helytelen viselkedéséhez – az önkorlátozás hiányához – köti, ennek továbbgondolásából azonban az intézmények szerepének leértékelése következik. Pócza Kálmán szerint a problémákat a politikai elit önkorlátozásának a hiánya, a meglévő kölcsönös bizalmatlanság generálja (224. o.). Herbert Küpper ehhez igazodó értelmezése alapján, ha a politikai működés normális körülményei visszaállnak (megszűnik a kétharmad), akkor a fékek és ellensúlyok rendszere ismét működhet (240. o.), s nagy figyelmet fordít a szerző a kritikák mellett az Alaptörvénynek a korábbi Alkotmánnyal való szövegkapcsolatára is. Igaz, hogy Küpper szövege a kormányzat intézményi megerősödésének a folyamatát (247. o.), vagy a Fidesz-közeli személyek kormányzati pozíciókba történő kinevezését is leírja (238. o.). Schanda Balázs írásában szintén felbukkan az az érv, hogy egy olyan kormányzat esetén, amely nem birtokolja a kétharmados többséget, ugyanezen alkotmányos keretek konszolidáltabb működést tennének lehetővé (303. o.). Pócza Kálmánnak azzal az álláspontjával (213. o.), hogy az intézményekkel szemben nem fogalmaztak meg jelentősebb kritikákat a nemzetközi szervezetek, nem értek egyet. Erre hoznék két példát: az Alaptörvény Negyedik módosításával kapcsolatos véleményében a Velencei Bizottság megállapította például a következőket: „Ezek az alkotmánymódosítások nem csak azért problematikusak, mert az alkotmányossági felülvizsgálatot rendszerszinten meggátolják, hanem tartalmukat tekintve is, hiszen ezek a rendelkezések szembemennek az Alaptörvény alapelveivel és az európai sztenderdekkel.”⁷ Az Európai Parlament 2013. július 3-án az alapjogok magyarországi helyzetéről a következőt állapította meg:

„az alkotmányos és jogszabályi keretek nagyon rövid időn belüli ismételt módosításainak rendszerszintű és általános trendje, valamint e módosítások tartalma összeegyeztethetetlen az EUSZ 2. cikkében [...] említett értékekkel, valamint [...] e trend – hacsak azon időben és megfelelő módon nem változtatnak – az EUSZ 2. cikkében említett értékek súlyos megsértésének kockázatát eredményezi.”

Ezeket az idézeteket nem lehet másként, mint átfogó és rendszerszintű problémákra reflektáló bírálatokként értelmezni.⁸

A különböző (a történeti alkotmányra, a történeti hagyományra koncentráció), az angol alkotmányfejlődéssel történő összehasonlítások, párhuzamok tételezése (Balázs vagy Horkay Hörcher szövegei) álláspontom szerint félreviszik az elem-

⁷ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), ‘Opinion on the Fourth Amendment to the Fundamental Law of Hungary – Adopted by the Venice Commission at its 95th Plenary Session (Venice, 14–15 June 2013)’, Strasbourg 17 June 2013, Council of Europe [CDL-AD(2013)012] CDL-AD(2012)001-e, Conclusions 31. Lásd a jelentés szövegét magyarul: http://docs.alaptorveny.eu/VB_CDL_AD_2013_012_HUN.pdf, 141. pont.

⁸ Az Európai Parlament 2013. július 3-i állásfoglalása az alapvető jogok helyzetéről: magyarországi normák és gyakorlatok (az Európai Parlament 2012. február 16-i állásfoglalása alapján) [2012/2130(INI)], <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0315+0+DOC+XML+V0//HU>.

zéseket. Horkay Hörchertől eltérően azt gondolom, a történelmet nagyrészt utólag csinálják az emlékezetpolitika jegyében és ilyenként is érdemes rá tekinteni. Véleményem szerint az angol történelemmel és történeti alkotmánnyal, konzervatív politikai örökséggel vont párhuzamok, felvetések divatosak ugyan, de sántítanak és nem csak amiatt, mert Magyarországon van írott alkotmány. Egy példa: az Aranybulla és a *Magna Charta* egyidejűségének emlegetése, a két dokumentum időbeli közelsége ellenére is problémás. Ennek belátásához elegendő, ha az Aranybullában foglalt, a nemes ember 'habeas corpus'-ának fejlődését a *Magna Charta*ba foglalt hasonló rendelkezés karriertörténetével vetjük össze. Ehhez egy adalék, hogy 1989 előtt Magyarországon azt is 'habeas corpusnak' nevezték, hogy a kommunista párt káderei ellen a pártvezetés engedélyével lehetett vádat emelni.⁹ Az Aranybulla hagyományai egyébként is sokfelé mutathatnak, kérdés, hogy abból a múlt értelmezéséhez kapcsolódó politikai döntésként mit emelünk ki. Az *Aranybulla* korlátozta a zsidó és muszlim vallású lakosság hivatalviselését, s az ember (lásd nemesember) szót leginkább tájnyelvi értelemben a férfiakra használta, így az a politikai akarattól függően nem csak a jogkiterjesztés, hanem az egyenlőség korlátozása felé mutató törekvések számára is hivatkozási alapul szolgálhat. Ezzel azt állítom, hogy a múlt a források eltérő értelmezéseiben él tovább.

Az angolszász jogfejlődéssel szemben a magyarországi jogfejlődést a 20. században is diktatórikus korszakok szakították meg. Az persze igaz, ahogyan Horkay Hörcher is megállapítja, hogy az alkotmányos örökséget nem lehet nem létezőnek tekinteni a diktatúrák jogkorlátozásai miatt. Azt is figyelembe kell venni azonban, hogy a rendszerváltások, politikai fordulatok rendre a történelem újraírásával is jártak, s nézetem szerint az új alkotmányban is megjelenő identitáspolitikai fordulat a történelem újraalkotását („újracsinálását”) jelenti. Azt gondolom, hogy az Alaptörvénynek a történeti alkotmányra tett és egyéb történeti utalásaiban lehet ugyan „az ősök bölcsességét” keresni, vagy még inkább utólag megteremteni, de annak lehet egy másik, a modern konzervativizmussal össze nem egyeztethető olvasata is, ami a negyvennyolchoz kapcsolódó jogkiterjesztő hagyománytól történő elfordulás mellett a történeti alkotmány autoriter rezsimjeinek örökségéhez való közeledést jelent.

Balázs Zoltán írásával kapcsolatban azt jegyezném meg, hogy elviekben persze a történeti alkotmány és „a nemzeti büszkeség” része lehetne a láthatatlan alkotmány, vagy maga a '89-es Alkotmány, ez egy tetszetős gondolat, de azt éppen séggel az Alaptörvény szövege nem támogatja. Az Alaptörvény kapcsán emlegetett nemzeti büszkeség nekem inkább Virginia Woolf kritikáját juttatja eszembe. A nemzeti büszkeség a preambulum kontextusába helyezve szerintem a korlátlan hatalom csábítását jelenti,¹⁰ ami a nemzeti akaratra történő hivatkozással jogosítja fel az alapjogok jogkorlátozására a kormányzatot.¹¹

⁹ Lásd erről PÉTER László: „Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány 1790–1990” in PÉTER László: *Elbától keletre* (Budapest: Osiris 1998) 342–354.

¹⁰ Virginia Woolf: *A Room of One's Own; Three Guineas* (Oxford – New York: Oxford University Press 1992) 109.

¹¹ MAJTÉNYI Balázs: „Alaptörvény a nemzet akaratóból” *Állam- és Jogtudomány* 2014/1. 77–96.

Ugyancsak Balázs szövegéhez kapcsolódóan megjegyezném, hogy az a kérdés, hogy melyek a magyar történelemnek a legreflektáltabb demokratikus és szuverén időszakai, és hogy mi képezi ezek haladó hagyományát, nehezen fogalmazható meg az Alaptörvény kontextusában. Az a nemzeti identitás, amelyet a magyar Alaptörvény mutat, radikálisan különbözik a korábbi magyar alkotmánytól, sokkal inkább annak tükre, hogy az állam identitását miként definiálják újra. Ez pedig nézetem szerint két történelmi örökség félre tételét jelenti egyszerre: az 1848-as parlamentarizmus hagyományáét és az új rendszer által az 1989 utáni, az alkotmánybíráskodás által determinált korszakét. Utóbbit kimondottan sem tekinti a szöveg az Alaptörvény vívmányának a dokumentum szerint: „Az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybíróvási határozatok hatályukat veszítik.” A Küpper-tanulmány által is leírt folyamat az Alkotmánybíróság kisajátítása, melynek eredményeképpen a testületbe kerülő bírák tevékenysége egyre kiszámíthatóbbá válik.

Horkay Hörcher kötetben szereplő írása, mintha szakítana a szerzőnek azzal a korábbi álláspontjával, mely a Nemzeti hitvallást alapvetően egy kvázi vallásos irodalmi alkotásnak látta, amelynek alkotmányjogi értelmezését visszaszorítaná, mivel itt alapvetően a nemzeti identitást determináló szöveggként elemzi azt a szerző.¹² Egy nemzeti identitást meghatározó dokumentum pedig szükségképpen bír normatív erővel.

Horkay Hörchernek a szövegben a 18. századi angol konzervativizmus politikai hagyományát az Alaptörvényben fellelni vélő olvasata helyett ajánlanék egy másik értelmezést. A szerző a Nemzeti hitvallás következő mondata alapján Burke-re asszociál: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között.” (359–360. o.) Én azt, hogy az Alaptörvényben a Burke-féle generációk közötti partnerség elve jelenne meg, a szöveg félreolvasásának tartom, hiszen az Alaptörvény idézett mondata az *etnikai* nemzetekhez tartozók közötti szakrális szövetséget erősíti meg. Az etnikai „nemzet akaratának” a preambulumban a szövetségből eredeztethető hagyománya, olvasatomban, ha politikai filozófiai előzményeket keresünk, inkább Rousseau¹³ és méginkább a jakobinusok¹⁴ szellemiségében gyökerezik. A nemzet akaratának intézményesítésén nyugvó többségi demokrácia célja pedig a „nemzet akaratá” fragmentálódásának megakadályozása és nem a hatalomkorlátozás bármely történetileg létezett intézményének a tisztelete. Talán ez az az elméleti örökség, amelyre az alkotmányozói szándék visszavezethető. Annyi eltérés a jakobinus koncepcióhoz képest is van, hogy ez az akarat a szöveg-

¹² HORKAY HÖRCHER FERENC: „A Nemzeti hitvallásról” in JAKAB ANDRÁS – KÖRÖSÉNYI ANDRÁS (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések* (Budapest: MTA TK PTI – Új Mandátum 2012) 287–309; FERENC HORKAY HÖRCHER: „The National Avowal” in LÓRÁNT CSINK – BALÁZS SCHANDA – ANDRÁS ZS. VARGA (szerk.): *The Basic Law of Hungary. A First Commentary* (Dublin: Clarus Press – National Institute of Public Administration 2012) 25–46.

¹³ JEAN-JACQUES ROUSSEAU: *The Social Contract* (1762) (Harmondsworth: Penguin Books 1968) Book 2, section 6.

¹⁴ WILLIAM SAFRAN: „Pluralism and Multiculturalism in France: Post-Jacobin Transformations” *Political Science Quarterly* 2003/3. 437–465.

ben nem a politikai, hanem az etnikai nemzet akarataként testesül meg. Tehát az szerintem még a konzervativizmus évszázadokkal ezelőtti örökségének sem feleltethető meg, inkább azzal rokon, amivel szemben azt megfogalmazták.

A Horkay Hörcher-tanulmány esetenként egyszerűen félreinterpretil, illetve leegyszerűsít állításokat. Az Alaptörvénnyel nem az a baj, hogy használja a nemzetfogalmat, ezt megtette a '89-es Alkotmány is, tehát ez nem az övétől eltérő álláspontot képviselők kritikája. Sokkal inkább az, hogy azt milyen módon teszi, azaz a nemzetfogalomhoz milyen értelmezést társít, s az értelmezésnek milyen exkluzív hatása van. Póczával ellentétben nem gondolom, hogy a nemzet megjelenése az alkotmányban önmagában a modern konzervativizmushoz köthető érték lenne, ahogyan megjelenik, az pedig biztos nem az.

Pócza szövege a 229. oldalon egy táblázatba rendezi az Alaptörvényben egymás mellett megjelenő konzervatív és liberális értékeket. Ehhez hozzáfűzném, az, hogy valami konzervatív vagy liberális érték, az attól függ, hogyan határozzuk meg a fogalom tartalmát. Így például a család sem önmagában, definíciójától függetlenül konzervatív érték, tehát alapvetően a fogalmak értelmezésére, nem pedig elnevezéseikre kellene összpontosítani. A lista így önmagában nem erősíti Póczának azt az állítását, hogy az Alaptörvény liberális és konzervatív értékeket is nevesít (222. o.).

Fontos utalni arra, hogy az Alaptörvény szövegében maguk a szimbólumok is átértelmeződnek. Erre Sente Zoltán is utal: „a Szent Koronát legfeljebb Trianon után tekintették az egész nemzet kifejezőjének, korábban sohasem; sőt mindig is azt hangsúlyozták, hogy a Szent Korona fogalmába annak minden alattvalója beletartozik, függetlenül nemzetiségétől.”¹⁵ Azaz, a Szent Korona-tant az alkotmány eredeti jelentésével nem törődve fabrikálják újra az etnikai nemzet vélt szempontjainak megfelelően. Ahol valamilyen identitás szilárdan létezik, és az identitáspolitika alakítói nem változásokban gondolkodnak, ott az Alaptörvény preambuluma-hoz hasonló identitásteremtő projektek egyszerűen feleslegesek.

Az én olvasatom bizonyos értelemben közelebb van ahhoz az egyébként a kötetben is valamennyire megjelenő állásponthez, amely leginkább a politikai viszonyoknak (erőtlen ellenzék) és a kormánypártok – a Kádár korszakot idéző – az alkotmányhoz és alkotmányosságához való hozzáállásának tudja be az Alaptörvénynek a kötet szerzői által is azonosított problémáit. Azaz azt gondolom, hogy egy olyan történelmi örökség jelenik meg a dokumentumban, ami a többségi demokrácia működését alapozza meg, s a magyarországi diktatúrák szellemi örökségével rokon. Ez nem csak a Horthy-, hanem az államszocialista korszakkal is rokonságot teremt. Horkay Hörchernél és Póczánál is létezik egy olyan olvasat, hogy az alkotmány szövegében a kötelezettségek hangsúlyozása a konzervatív értékek, a közösségi iránti kötelezettségek megjelenése lenne. Én ugyanakkor ezt az alapjogi szemléletet inkább az államszocialista diktatúra szemléletével rokonítom, s megkockáztatnám, ha valaki 1949-től az alkotmány módosuló szövegét olvassa, az áthallás

¹⁵ SENTE Zoltán: „A historizáló alkotmányozás problémái – a történelmi alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben” *Közjogi Szemle* 2011/3. 1–13.

még erősebb lehet. Egy példa: a munkavégzési kötelezettség előírása közelebb van ahhoz az álláshoz, amely a jogokat a dolgozókhoz (dolgozó néphez) kötötte, mint demokratikus országok szabályozásához. A sztálinista Alkotmány 1949–72 között hatályos szövege az állam ellátási kötelezettségét rögzítette a dolgozókkal (sic!) szemben: „*A Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképtelenségük esetén.*” [47. § (1)] Ezt a véleményt azzal együtt tarthatónak tartom, hogy a szöveg ezt az örökséget nem vállalja fel. Véleményem szerint mind az államszocialista, mind a Horthy-korszak történeti öröksége felfedezhető a szövegen, noha a jelenlegi politikai elitet szocializációja inkább az államszocializmushoz köti.

A történelem-szemlélet, nézetem szerint, hatással van az identitáspolitikára, és ezért hatalmi kérdés is, a történetírás a politikai küzdelmek, fordulatok része. Azt gondolom, hogy a változás mellett az új szemlélet a társadalomban megjelenő folyamatokhoz is köthető, így például a múlttal való szembenézés elmaradásához. A preambulum egyik sokat idézett mondata szerint a történelem folytatása és az állami szuverenitás 1944. március 19-én megszakadt, ez azt sejteti, mintha az azt követő események a magyar hatóságok asszisztálása és részvétele nélkül történtek volna. De említhető még a társadalmi folyamatok kapcsán a trianoni trauma,¹⁶ a mítoszteremtésnek a társadalomban meglévő reflektálatlan igénye. Ezeknek a történeteknek az elbeszélése nélkül szerintem a jelenlegi Magyarország közjogi változásait egy külföldi olvasó és talán a magyarországi sem értheti meg, ezt annál is inkább igaznak tartom, mert egyetértek György Péterrel abban, hogy a trianoni trauma elsősorban lokális élmény, ami az egyetemes emlékezetnek nem része.¹⁷

Úgy látom, hogy az Alaptörvény preambuluma egy identitásteremtő projekt része, csak az éppen nem a konzervatív értékekhez való visszatérést, a modern konzervatív értékeknek az alkotmányban való megjelenését, azoknak az Alkotmányban való újrafogalmazását, a régi szabadság megtalálását jelzi, hanem inkább egy új rend kiépítése jegyében a történelem újírása zajlik.

Majtényi Balázs*

¹⁶ FEISCHMIDT Margit: „Populáris emlékezetpolitikák és az új nacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapja” in FEISCHMIDT Margit – GLÓZER Rita – ILYÉS Zoltán – KASZNÁR Veronika Katalin – ZAKARIÁS Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája* (Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2014) 51–81, illetve lásd még a témához FEISCHMIDT MARGIT: „A főlény revíziója. A populáris emlékezetpolitikák Trianon-képe” in FEDINEC Csilla – ILYÉS Zoltán – SIMON Attila – VIZI Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája* (Pozsony: Kalligram 2013) 151–182.

¹⁷ GYÖRGY Péter: *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély* (Budapest: Magvető 2013).

* Tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30; egyetemi docens, ELTE Társadalomtudomány Kar, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.
E-mail: majtenyi.balazs@tk.mta.hu.

SZABÓ SAROLTA: A BÉCSI VÉTELI EGYZEMÉNY, MINT NEMZETKÖZI LINGUA FRANCA – AZ EGYSÉGES ÉRTELMEZÉS ÉS ALKALMAZÁS ÚJABB IRÁNYAI ÉS EREDMÉNYEI (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2014) 340.

A magánjog, illetve meghatározott részeinek országhatárokon átnyúló regionális vagy még szélesebb körű, nemzetközi egységesítése régóta foglalkoztatja a tudomány és a gyakorlat képviselőit. Abban szinte mindenki egyetért, hogy a globalizálódó világban a kereskedelem akadályát jelentik az eltérő nemzeti szabályozások. Az Európai Unió belüli – annak történelmi kiindulópontja, a közös piac létrehozását célul kitűző Európai Gazdasági Közösség megalapításával – különösen is igaz, hogy a gazdasági alapszabadságok gyakorlati megvalósulását korlátozzák az eltérő magánjogok. Az egyértelmű gazdasági érdek ellenére a megvalósítás már elvi szinten is leküzdhetetlennek látszó nehézségekbe ütközik: az egyes jogcsaládok (ha csak a kontinentális, illetve a common law rendszereket is vesszük figyelembe) alapvető kérdésekben gondolnak mást a magánjog pilléreit jelentő legfontosabb jogintézményekről.

Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy a magánjog regionális, illetve nemzetközi egységesítése ugyan halad, de csak apró lépésekben. Szabó Sarolta – a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nemzetközi Magánjogi Tanszékének docense – 2014-ben megjelent könyvével – amely PhD dolgozatának bővített változata – az erről a jelenségről szóló tudományos vitába kapcsolódik be, művének középpontjába e folyamat mindmáig legfontosabb nemzetközi dokumentumát, a bécsi véte-li egyezményt helyezve.

Szabó könyvében felidézi, hogy a jogirodalomban általánosan elfogadott álláspont szerint a magánjog nemzetközi egységesítése a német jogtudós, Ernst Rabel kezdeményezésére indult 1930-ban az UNIDROIT keretében. Az előkészület két, egymástól elkülönülő kérdés kidolgozásával kezdődött: a nemzetközi adásvételi szerződés megkötésének alaki feltételei, illetve a szerződő felek jogai és kötelezettségei. Az 1964-es hágai konferencián ennek megfelelően két egyezmény aláírására került sor, melyeket azonban csak nagyon kevés ország ratifikált. A fejlődő országok már a kidolgozásban sem vettek részt, meglátásuk szerint a szabályozás a fejlett ipari országok érdekeit vette figyelembe. Ez utóbbi országok közül sem csatlakozott – többek között – az Egyesült Államok, illetve Franciaország sem, így bár az egyezmények 1972-ben hatályba léptek, az ENSZ-nek a nemzetközi kereskedelmi joggal foglalkozó bizottsága, az UNCITRAL már 1968-ban nekikezdett az egyezmények felülvizsgálatához. Ennek során hamar kialakult az az álláspont, hogy a két hágai egyezményt nem szükséges felülvizsgálni, hanem egy teljesen új, széles nemzetközi konszenzuson alapuló szöveget kell alkotni. Az 1978-ban az UNCITRAL javaslatként kidolgozott anyag már egybe foglalta a szerződéskötés és a szerződés tartalmi szabályait. E javaslat megvitatására az 1980-ban Bécsben összeült diplomáciai konferencia elnökül a magyar delegáció vezetőjét, a javaslat kidolgozásában kiemelkedő szerepet játszó Eörsi Gyulát választották.

A konferencián egy – jogforrását tekintve – nemzetközi szerződést fogadtak el, amelyet hat ország delegációja, közöttük Magyarország is azonnal aláírt. Az ingó

dolgot nemzetközi adásvételi szerződéseire vonatkozó bécsi ENSZ-egyezmény további ratifikálások eredményeként 1988. január 1-jén lépett hatályba. Az egyezmény ezt követően – ahogyan arra Szabó Sarolta is kitér – elindult világhódító útjára, 2000-re a csatlakozó államok száma ötvenhatra emelkedett, beleértve a világkereskedelem valamennyi jelentős képviselőjét is, az Egyesült Királyság és India kivételével. Sikerét az is jelzi, hogy a legkülönbözőbb kulturális, gazdasági hagyományokkal rendelkező országok is tagjai. Szabó példaként hozza fel a Csendes-óceán déli részén található Tokelau-szigeteket, melynek lakói egészen az 1980-as évekig többnyire írástudatlanok voltak. E szigeteken mind a belső, mind a nemzetközi viszonylatban alkalmazandó adásvételi szabályozásként az egyezmény szövegét ültették át a jogrendbe.

Az egyezmény egyes megoldásai a nemzeti polgári törvénykönyvekre is nagy hatást gyakoroltak. Szabó kiemeli, hogy a volt szocialista országok kötelmi jogi reformjában az egyezmény volt az egyik modell; a legjelentősebb hatást az észti kötelmi jogi törvényre fejtette ki. Ezen kívül megemlíti a lengyel kötelmi kódexet, valamint a cseh polgári törvénykönyvet is, és utal arra is, hogy például az orosz nemzeti szabályozásra – az alapvető szerződésszegés, a kellékszavatosság rendszerét tekintve – is megfigyelhető az egyezmény hatása. Szabó utal arra, hogy Magyarországon az új Ptk. is támaszkodott az egyezmény egyes megoldásaira, elsősorban a szerződésszegési kártérítés körében alkalmazott előreláthatósági klauzula átvételével.

Szabó tehát a nemzetközi kereskedelem egyik legfontosabb, legnagyobb hatású jogforrását választotta vizsgálata tárgyául. Ez már önmagában öröndetes és egyúttal igazi kihívás, mivel a magyar nyelvű szakirodalom – egyetlen kommentár,¹ illetve tankönyvi fejezetek² kivételével – jelentőségéhez képest szinte csak érintőlegesen foglalkozik ezzel a jogforrással és annak gyakorlatával. Egyértelműen hiánypótló a kötet a magyar jogászok számára, amely ötvözi a nemzetközi jogegységesítés elméleti problémáinak bemutatását és az egyezmény konkrét szabályozásának elemzését. Teszi mindezt a magyar jogirodalomban ritkán tapasztalható írói könnyedséggel. A szerző személyisége mindvégig jelen van a műben és érezhetően elfogult a nemzetközi magánjog egységesítése, valamint az egyezmény megoldásai mellett. Már a könyv címében arra utal, hogy meggyőződése szerint e jogforrás töltheti be a közvetítő nyelvet a nemzetközi adásvétellel foglalkozó, különböző nemzeti jogi kultúrákon nevelkedett jogászok számára.

Az egyezmény legfontosabb megoldásainak bemutatása során – amelyet a könyv III. fejezete tartalmaz – feldolgozza a magánkezdeményezésre létrejött Tanácsadó Testület véleményeit is. A Testület aktív munkája neves jogtudósok együttműködésén alapul, megalkotott véleményeik az egyezmény egyes kérdéseinek egységes értelmezését segítik. Szabó utal arra, hogy a Testület ilyen munkája önmagá-

¹ SÁNDOR Tamás – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi adásvétel* (Budapest: HVG-ORAC 2005).

² MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2014) 287–318; VÖRÖS Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest: Krim 2004) 87–141; BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest: Szent István Társulat 2007) 104–128.

ban nem elegendő, mivel a joggyakorlatnak kell megtalálnia az egységességhez vezető utat. Ehhez adhatnak segítséget a Testület útmutatói. A könyv e fejezete kommentár jelleggel szinte az összes rendelkezésre kitér cikkenként, így ez a rész önmagában is kiválóan alkalmazható a gyakorló jogászok számára. Jelentőségére tekintettel érdemes külön kiemelni a kártérítés mértékének kiszámításáról és a kártérítési felelősség alóli mentesülés egyes speciális kérdéseiről szóló alfejezeteket. Ismert tény, hogy az új magyar Ptk.-ban a kártérítés szabályainak kialakításakor az egyik minta az egyezmény szabályozása volt. Szabó bemutatja, hogy az egyezmény kártérítési rezsimje három pilléren nyugszik: 1. a felelősség előfeltételei és a kimentési okok, 2. a kártérítés mértékének kiszámítása, 3. a megtéríthető veszteségek korlátja (ún. előreláthatósági teszt). A szerző végig elemzi az egyes pilléreket, és azok – meglehetősen kevés számú – magyar bírósági joggyakorlatát is. Az itt írtak azonban kiválóan alkalmazhatók az új Ptk. hivatkozott rendelkezéseinek értelmezéséhez is.

Szabó külön fejezetet szentel az egyezmény és az európai uniós joghatósági szabályok viszonyára. Az uniós jogot értelmező Európai Unió Bírósága ítéleteivel akarva-akaratlanul is meghatározza az egyezmény anyagi jogi érvényesülését az EU területén. Külön kiemeli az *Electrosteel-ügyben* és a *Car Trim-ügyben* hozott indokolást, mely alapján egyértelmű, hogy a szállítási hely szerződéses meghatározásának hiányában az áruk végső rendeltetési helyéből kell kiindulni, azaz abból a helyből, ahol a vevő ténylegesen megszerzi azok felett a rendelkezési jogot. Szabó pontosan rámutat, hogy az Európai Bíróság adós maradt az adásvételi ügylet szerinti rendeltetési hely fogalmának további magyarázatával. Az Európai Bíróság joggyakorlatának igazi jelentősége abban áll, hogy valódi (regionális) egységet teremthet a sokféleségben, meghúzva az uniós rendeletek alkalmazásánál az egyezmény fogalmi érvényesülésének határait. Ez a mozgás kétirányú, ugyanis míg uniós szinten a fogalmak autonóm jelentéstartalmát kívánják elérni, kizorítva ezzel a nemzeti (és az egyezményes) koncepciókat, másfelől felhasználják az uniós tagállamainak közös magját képező egyezmény fogalmait a szerződési jog – folyamatban lévő – uniós szintű harmonizációjához.

A köteten végigvonul az a gondolat, hogy a gyakorlati igény ellenére lehetséges-e a nemzetközi adásvétel egységes szabályozása, vagy még inkább annak egységes értelmezésen alapuló megvalósulása. Külön foglalkozik az egyezmény 7. cikk első bekezdésében foglalt autonóm alkalmazás alapelveivel, mely körében a jogirodalmi értelmezésekben két végetes álláspont alakult ki: az egyezmény szabályait rugalmasan célszerű alkalmazni, illetve szó szerint kell azokat betartani. Az alapvető probléma abból a sajátos helyzetből fakad, hogy a nemzetközi egyezmény – amely egységes jog létrehozására hivatott – a részes államok csatlakozásával, ugyanazon országok belső jogának részévé válik, de mégis el kell, hogy különüljön a nemzeti jogtól, ugyanis célját és tárgyát tekintve speciális elbírálást igényel. Szabó az egyezmény értelmezésének sajátosságaira azt a metaforát alkalmazza, mely szerint az ezt végző jogász egy olyan tengerész, aki kihajózva a tengerre távol kerül a hazájától, államától, nemzeti jogrendszerétől. Nem vitatkozva a szerzővel, de az egyezmény értelmezésével kapcsolatban mégis megjegyezzük, hogy

egy jogforrás gyakorlati sikeréhez elengedhetetlen a szabályozás egyértelmősége. A jogi norma nem lehet olyan „hajó”, amelynek célba érése mindig az adott „tengerészen” múlik. Nem megkérdőjelezve tehát az egyezmény eredményeit és sikereit, az – ebben a formájában, véleményünk szerint – még távol áll az eszményi, kiszámítható szabályozástól.

Szabó műve ritkán tapasztalható, igazi intellektuális bravúr, amely egyszerre nyújt a gyakorló jogászok számára konkrét segítséget az egyezmény alkalmazásához, ugyanakkor maradandó olvasmányélményt is szerez. A könyv méltó helyet foglal el nemcsak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Doktori Értekezései sorozatban, hanem a magyar magánjogtudomány polcán is.

Osztoivits András*

* Tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: osztoivits.andras@tk.mta.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

DELI Gergely: *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban* (Budapest: Gondolat 2014) 226.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: *A bölcsészettudományok hasznáról / On the Usefulness of the Humanities* (Budapest: L'Harmattan 2014) 208.

KÖNCZÖL Miklós: *Dikologia* (Budapest: Gondolat 2015) 200.

SZABADFALVI József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében* (Budapest: Gondolat 2014) 297.

SZENTE, Zoltán – MANDÁK, Fanni – FEJES, Zsuzsanna (szerk.): *Challenges and Pitfalls in the Recent Hungarian Constitutional Development. Discussing the New Fundamental Law of Hungary* (Paris: L'Harmattan 2015) 352.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelenítő orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajt@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.